

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ГРАД, СЕЛО, ВЕРВ, ПОГОСТ ЯК СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ ПОЛІТИКО-АДМІНІСТРАТИВНОЇ СИСТЕМИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ ІХ – ПОЧАТКУ ХІІ ст.

Мателешко Ю.П. (Ужгород)

Київська Русь як повноцінна держава з усіма її територіальними одиницями та політико-адміністративним апаратом протягом ІХ – початку ХІІ століття знаходилась в процесі формування. Складові елементи держави в цей час ще не були достатньо зв'язаними між собою, але говорити про аморфність політико-адміністративної структури Київської Русі є перебільшенням. Адже існувала сила, яка об'єднувала розрізнені складові держави в одне ціле, бодай і не так міцно, як комусь би хотілося. Цією силою виступала князівська влада, легітимність, військова міць та адміністративний апарат якої служили основою для підпорядкування і управління територіальними та соціальними одиницями. Подальше наше дослідження і буде стосуватися того, чого багато дослідників або уникали, або заперечували, або приділяли цьому мало уваги, тобто проникненню державної (князівської) влади в певні громади, територіально-суспільні одиниці, взаємозв'язку та взаємодії цих одиниць.

На наявність зв'язку між містом і сільською округою в Київській Русі звертали увагу ще в дорадянській історіографії. Всі великі поселення, города, села, садиби і слободи з селами, ловищами, які їх оточували, як вважав М.Д. Затиркевич, являли собою особливі управлінські округи. Городом, селом або слободою називалося не тільки поселення, а узагалі вся земля, на яку поширювалася влада поселення [14, 130]. Інший дослідник, М. Кореневський, відмічав, що город є центром прилеглої до нього області, яка „притягувалася” до нього. Місто з землею, яка прилягала до нього, мала назву „волость”. Сама волость поділялася на дрібні територіальні частини – верві [16, 183–184]. За М. Рожковим, місто складало нерозривну частину волості, тому будь-який смерд, який прийшов у город, міг брати участь у вічевій сходці [20, 20–21]. Але подальші роздуми привели науковця до висновку, що в Київській Русі село домінувало над містом, а віче – над князем. Князь був потрібен селу для внутрішнього порядку і захисту від зовнішніх ворогів [20, 22–23].

В радянську добу названими проблемами цікавився Борис Греков, який вважав, що еволюція співвідношення між містами і селами полягає в тому, що по мірі росту економічного і політичного значення міст, вони стають на чолі мирів. Статті 13 та 17 Короткої Правди Б.Д. Греков пояснює так: мужі-рицарі, зв'язані з ми-

рами-общинами, живуть на їхній території, де стоять їх укріплені хорони. В кінцевому підсумку вони підкоряли собі сільське навколишнє населення [12, 80]. За І.Я.Фрояновим, у кінці Х – на початку ХІ ст. йде утворення „городських волостей”, які склалися з головного міста з пригородами і сільськими округами [31, 232]. Між містом і волостю існував територіальний, економічний, політичний, військовий та судово-адміністративний зв'язок [31, 240]. Інший історик, В.М. Ричка, відмічав, що феодальне місто було осередком феодальної знаті об'єданого навколо нього земельного округу. В силу цього воно і виступало його адміністративним центром [23, 78–79]. Петро Толочко стверджував, що давньоруське місто з землеробською округою було зв'язане тисячами видимих і невидимих ниток. Для неї воно було природнім господарським адміністративно-політичним і культурним центром [30, 115]. Доменіальні володіння на Русі являли собою сільськогосподарські округи, закріплені за певним городом [30, 119].

Що ж стосується самого визначення поняття „село” для Київської Русі, то тільки одиниці дослідників приділяли увагу цій темі. Скажімо, В.В. Седов вважав, що село – це заміський князівський маєток з князівським двором і челяддю (Х ст.). В ХІ – ХІІІ ст. селами називалися поселення, жителі яких знаходились в різній степені феодальної залежності. Також це поселення, залежні від монастирів і рядових феодалів [24, 31]. Л.В. Черепнін вказував на те, що селами спочатку називали селянські поселення в межах погостів-общин, а згодом цей термін став застосовуватися головним чином до пунктів, які належали феодалам і які були заселені залежними від них людьми [34, 156]. Отже, радянські дослідники перш за все звертали увагу на феодальну соціально-економічну природу села, яка, на їхню думку, і лежала в його основі.

В цілому, більшість науковців в своїх дослідженнях акцентувало увагу на соціально-економічній залежності сільськогосподарської округи від города. На політико-адміністративний зв'язок цих утворень зверталося менше уваги.

Серед учених завжди точилися суперечки щодо сутності верві (насамперед соціально-економічної). Так, ще в середині 30-х рр. ХХ ст. Борис Греков висловив думку, що верв – це община-марка, яка виросла з патріархальної

общини [13, 22]. Це викликало заперечення зі сторони Серафима Юшкова, який, на відмінну від Б.Д. Грекова, вважав, що верв – це задруга (велика патріархальна родина), а не община. Верв перебувала в процесі розкладу і перетворювалася в сукупність патріархальних родин менших розмірів, що безпосередньо входили до складу сільської общини [35, 11]. Згодом Б.Греков відмітив, що безперечно існування общини-марки не виключало одночасного існування з нею великої патріархальної сім'ї, яка поступово еволюціонувала. Він зазначав, що сільська община була під великим впливом держави (оподаткування, військова мобілізація, натуральні повинності тощо) [12, 81]. Остаточного удару по поглядах на верв як велику сім'ю Борис Греков завдав у статті „Большая семья и вервь Русской Правды и Полицкого статута”, де він аргументовано довів, що верв – це не велика сім'я, а сільська община в різні періоди її існування [11, 660]. Критикували „верв-задругу” і наступні дослідники. Зокрема, М.Н.Тихомиров вважав, що висновок Юшкова, за яким верв можна вважати великою сім'єю, яка знаходилася в процесі розкладу, недостатньо обґрунтований. Це вже не велика сім'я, а щось перехідне на шляху до сільської общини [28, 275]. Реанімувати погляди Серафима Юшкова спробував М.О. Косвен, який дорікав Б. Грекову за те, що той відновив старий погляд на верв як на сусідську общину [17, 154 – 155]. За М.Косвеном, верв – це архаїчна родинна група, яка чітко відрізняється від сім'ї, сама складається з окремих сімей – домогосподарств, але зберігає в певній мірі майнову і правову спільність, тобто є патронімією [17, 153]. Водночас інший радянський історик, Ю.М. Рапов, вважав, що в домонгольській Русі не було ні патріархально-сімейної общини, ні патронімії, а існували малі сім'ї, які об'єднувалися в сусідські територіальні общини, які називалися вервями [19, 106–107]. З критикою статті Ю.Рапова виступив І.Я. Фроянов, який зазначив, що верв „Руської Правди” поєднувала в собі і родинні, і сусідські зв'язки, займаючи проміжне становище між общиною сімейною і територіальною, тобто була сільською общиною [33, 97; 32, 26]. Висновки М.О.Косвена про давньоруську верв як патронімію В.І.Горемікіна підкріпила археологічними пам'ятками. Але дослідниця відмічала, що М.Косвен помилявся, коли бачив патронімію періоду Руської Правди в стані глибокого розпаду. Розпад був відносним. Сільська община разом з патронімією збереглася [10, 144]. За В.Горемікіною, давньоруська верв – це патронімія і в той же час адміністративно-суспільна одиниця, яка виникла на основі споріднення [10, 144]. Невдовзі статтю Горемікіної піддав критиці Ю.А. Кизилев, який доводив, що соціальною організацією населення, яке скупчувалося в поселеннях Дніпровсько-

го басейну, могла бути лише сільська (сусідська) община. В процесі формування „територіальних племен” головне значення для них мала не родова приналежність, а місце постійного проживання [15, 164]. Б.А. Тимошук, вказував на існування в Київській Русі трьох видів сусідської общини: 1) селянської, відносно вільної общини-верві; 2) феодално-залежної, яка в X – XI ст. була складовою княжих фортець; 3) міської, яка характеризувалася самоуправлінням [27, 142 – 143].

У великій мірі зосереджуючи увагу на соціально-економічній сутності верві, дослідники менше уваги приділяли такій ознаці, як „одержавлення” верві, тобто ступеню проникнення держави в її структуру.

Що стосується такої суспільної одиниці як погост, то вона стала предметом зацікавлення істориків ще на початку останньої третини XIX століття. Зокрема, цій проблемі досить велику увагу приділяв М.Д.Затиркевич. Як вважав дослідник, все „бродяче” населення, яке підкорили перші князі, розподілялось на управительні округи – погости і стани. Погост складався з декількох десятків або сотень сімей вільних смердів. По відношенню до пануючого населення члени погосту були зв'язані круговою порукою, щоб справно виконувати всі повинності. Князь мав над погостом фіскальну і судову владу [14, 112]. Отже, зі слів автора випливає, що в киеворуську добу погост став одержавленою общиною. Згодом поряд з погостами почали виникати стани. Становий поділ не ліквідував погостів, а тільки зменшив всезагальне значення погостового поділу [14, 119]. Схожі погляди на погост висловлювали Сергій Соловйов, який бачив погости невеликими урядовими центрами для контролю над племінними територіями [25, 140], та Дмитро Багалій, за яким погости виступали насамперед як фінансові центри [7, 284].

Представник радянської історіографії С.В. Юшков вважав, що заслуга виникнення погостної системи належить княгині Ользі, фінансово-адміністративна реформа якої була ширшою, ніж це випливає з літопису [35, 33]. Суть реформи полягала в тому, що замість ліквідованих місцевих князів була створена міцна, безпосередньо зв'язана з центром місцева фінансова адміністрація. Фінансово-адміністративними центрами і, згодом, судовими центрами стали погости [35, 34]. Адміністративно-територіальними центрами вважав погости і В.В. Седов. Причому він виділяв два види погостів: погост-місце і погост-округ. Погост-місце – це родоначальне поселення сільської общини. Тут відбувалися мирські сходи, збиралися податки, виконувалися дрібні судові справи. Погост-округ – це район розселення сільської або погостської общини [24, 30]. Територіальною одиницею, утвореною князями для фіскальних і

адміністративних цілей, вважав погост і Б.А. Романов [21, 341 – 342]. Б.А.Рибаков дотримувався думки, що кожен погост з його будівлями, селами і орними землями являв собою ніби мікрокопічну напівсамостійну державу, яка в певній мірі стояла над селянськими мирами-вервями місцевого населення. Кожен погост був зв'язаний з сусідніми погостами, а всі погости в цілому являли собою первинну форму живого зв'язку столиці з віддаленими окраїнами [22, 366]. В.М. Ричка вважав погост нищою ланкою організації адміністративної структури волості, яка складалася із сільських поселень. Виникнувши як тимчасовий адміністративний пункт для збору данини, в подальшому він продовжував зберігати значення центра агломерації сільських поселень [23, 87].

Але в радянській історіографії існувала й інша думка щодо сутності терміну „погост”. Так, ще М.М. Воронін бачив у погості сільську общину, яка походила ще з дофеодальних часів [9, 20–21]. Цієї ж думки пізніше дотримувався і Л.В. Черепнін, який вважав, що погост є такою ж самою соціальною організацією, яку „Руська Правда” називає терміном „верв”. Еволюція погоста відбувалася в двох напрямках: 1) відбувалася економічна диференціація його членів, росла приватна власність на землю; 2) відбувалося освоєння общинної землі і підкорення вільних общинників шляхом поширення на них суду і данини державною владою [34, 150].

Отже, в науці існували дві точки зору щодо значення терміну „погост”: одна група дослідників вважала, що це територіальна одиниця, утворена князями для фіскальних і адміністративних цілей. Інші ж вважали погост звичайною сільською общиною. Причому прихильників першої точки зору було набагато більше.

Враховуючи вагомі здобутки своїх попередників, ми спробуємо проаналізувати град, село, верв та погост як складові елементи політико-адміністративної структури Київської Русі IX – початку XII століття. Буде виявлено зв'язок, який існував між цими одиницями, взаємодія між ними, а також ступінь впливу тих факторів, які з'єднували названі елементи в одне ціле. Для більшої об'єктивності дослідження нами буде виявлено усі випадки згадувань про відповідні громади (особливо села, верві та погости) у вищеназваних джерелах, здійснено відповідний аналіз.

В „Повісті минулих літ” між „градом” та „селом” („верв” тут взагалі не вживається, а „погост” згадується лише в трьох випадках) існує величезна прірва, так як все політичне, культурне, економічне життя тут „крутиться” навколо міст, а навколишні округи згадуються лише епізодично. Недарма нормани називали Київську Русь „країною міст” [8, 7]. Адже лише

в „Повісті временних літ” слово „град” вживається приблизно 93 рази, а слово „город” – 187 разів (тоді як „село” тільки 18 разів). І це не рахуючи кількості вживань кожного „града”. Скажімо, лише Київ згадується в „Повісті...” більше ста разів.

Міста починають згадуватися вже на початку літопису в біблійних легендах, де в оповіді про Вавилонську вежу згадується місто Вавилон [1, 3 зв.]*. Описуючи племінні союзи, літописець називає їх племінні центри. Так, поляни мали своїм центром Київ, словени – Новгород, кривичі – Смоленськ. Міста інших племен не згадуються, а натомість місцерозташування племені визначається виключно ріками або озерами. Лише про уличів та тиверців говориться, що їхні міста збереглися донині [1, 5–6]. Важко сказати, про який точно період йдеться, але зрозуміло, що тут йде мова про час до 852 року, коли почалось датування в „Повісті...”.

Розповідаючи про прикликання варягів, автор літопису під 862 роком говорить, що старший брат Рюрик сів в Новгороді, другий, Сінеус, - в Білоозері, а третій, Трувор, - в Ізборську. Коли всю владу прийняв Рюрик, то він роздавав своїм мужам міста – Полоцьк, Ростов, Білоозеро. Далі автор говорить про корінне населення в містах. Так, в Новгороді це словени, в Полоцьку – кривичі, в Ростові – меря, в Білоозері – весь, в Муромі – мурома. І над цими всіма племенами властувував Рюрик [1, 8 зв. – 9]. Очевидно, в цей час розширюється мережа міст Київської Русі. Цікаво, що, порівняно з попереднім уривком, тут вже змінюється риторика щодо міст. Якщо раніше літописець говорить про племена, які мали свої міста, то тут говориться лише про корінне населення в містах, якими фактично володіли князі або їхні ставленики. З цього часу і починається практика давання міст великими князями своїм підлеглим.

Так, під 882 роком зазначається, що Олег взяв Смоленськ та Любеч, посадивши там своїх мужів [1, 9 зв.]. В 970 році князь Святослав посадив сина Ярополка в Києві, Олега в древлянах, а Володимира дав новгородцям [1, 27 зв.]. Під 988 роком в „Повісті” зазначається, що князь Володимир мав 12 синів, яким (напевно, в порядку старшинства) дав такі міста: старшому Вишеславу – Новгород, Ізяславу – Полоцьк, Святополку – Туров, Ярославу – Ростов (після смерті Вишеслава йому дістався Новгород, а в Ростові посадили Бориса), Глібу – Муром, Святослава Володимир посадив в древлянах, Всеволода у Володимирі, а Мстислава в Тмуторокані [1, 45 зв.]. Ми бачимо, наскільки тут розширилася географія міст, які раніше не згадувались в такому контексті, а, відповідно, і

* Тут і надалі йде посилання на аркуш відповідного літопису.

територія Київської Русі. В 1054 році за заповітом Ярослав роздав міста своїм синам. Київ дав своєму старшому сину Ізяславу, при цьому заповідаючи, щоб менші брати слухались Ізяслава як його самого. Святославу дав Чернігів, Всеволоду – Переяслав, Ігорю – Володимир, а Вячеславу – Смоленськ. При цьому Ярослав заповідав, щоб брати жили в мирі і не переступали кордони один одного [1, 60 зв.]. З цих міст виділявся своїм значенням Київ, в якому сидів князь, який, по-суті, контролював всі інші землі Київської Русі. Єдине, що змінилось у статусі Києва, так це те, що раніше великий київський князь сам призначав своїх посадників в інші головні міста. Тепер же київський князь Ізяслав вже не міг нікого туди призначити, натомість замість нього це зробив Ярослав. В цілому заповіт Ярослава поклав початок зменшенню значення Києва як єдиного центру київської держави.

Як видно з вищенаведеного, починаючи від Рюрика і Олега, великі князі роздавали своїм мужам та синам не землі, а міста. І в „Повісті...” таких випадків досить багато, навіть більшість. Князь роздає своїм синам не землі або якісь території, а саме міста, або князі домовляються про розподіл між собою міст. Так, на з'їзді в Любечі 1097 року, з метою збереження миру на Русі, князі вирішили, що хай кожен держить вотчину свою: Святополк – Київ, Ізяславу вотчину, Володимир – Всеволодову, Давид, Олег і Ярослав – Святославу. До цих князів додавались ті, яким Всеволод роздав міста: Давиду – Володимир, Володарю та Васильку Ростиславичам – відповідно Перемишль та Тербовль [1, 88].

Це може свідчити про те, що навколишні округи автоматично управлялися адміністрацією, направленою з міст, і тому автор не вважав за потрібне їх згадувати, або навпаки, князь контролював (а, можливо, й володів) лише місто, де зосереджувались всі людські і матеріальні ресурси, а навколишні аграрні округи не мали для нього якогось стратегічного значення, а тому вони залишались в тій чи іншій мірі самоврядними одиницями, де, можливо, збереглися сильні пережитки родоплемінного устрою. Виходячи з цього, можна говорити про князя фактично не як про володаря землі, а як про володаря міста, або міст. Недарма половці, які хотіли напасти на Русь, говорили: „Поидемъ в землю ихъ. и примемъ вся грады ихъ” [1, 95 зв.]. Тобто вони хотіли захопити не землі, а саме гради. Володіння градами означало володіння Руссю.

Місто як самодостатній, ба навіть автономний, в юридичному плані, інститут, постає і в Пространній Руській Правді, відомості якої можна віднести до періоду, не ранішого за кінець XI – початок XII ст. Слово “город” вживається в Руській Правді 9 разів, а слово “град”

один раз. Перша згадка про град міститься в статті 28 Пространної Правди. Тут говориться, що якщо хтось вкраде коня, або зброю, або одяг, а після цього власник вкраденого упізнає вкрадене в своєму місті, то він повинен взяти своє, а за образу йому повинні сплатити 3 гривні. Слід відмітити, що в аналогічній 12 статті Короткої Правди на місці „міста” стоїть „мир” (община). Це значить, що на місці общини з'являється місто як судовий округ. А це говорить про поступове зростання значення міст на Русі та їхній прогресуючий розвиток. Місто являло собою, можна сказати, автономну судово-юридичну одиницю, життя жителів якою регулювалося специфічними правовідносинами. Не дарма в статті 28 вживається фраза “въ своем городе”, яка засвідчує те, що людина одержить назад своє та моральну компенсацію, якщо вона виявить вкрадене лише в своєму місті. Про інші міста не йдеться. Напевно, в цих випадках діяли якісь другі специфічні закони.

Наступна, тридцять перша стаття Пространної Правди, яка присвячена своду, засвідчує специфіку дії закону в місті та поза містом. Так, якщо свод буде в одному місті, то позивач йде до кінця того своду, а якщо свод буде “по землям”, то позивач має йти до третього відповідача, який платить йому за вкрадену річ. В іншій, тридцять п'ятій, статті написано, що свод зі свого міста в чужу землю не здійснюється, і позивач просто одержує вкрадену від нього річ. Якщо в попередній статті малось на увазі місто та, очевидно, навколишні землі, на яких свод мав певну специфіку, то в цій - землі, на які не поширювався свод з інших земель (міст). Можливо, це було сусіднє князівство зі своїм власним судочинством. В першому випадку земля не є чимось чужим для міста, вона, принаймні в сфері судочинства, з ним зв'язана.

Якщо уважно прочитати зміст попередньої статті, за якою свод зі свого міста в чужу землю не здійснюється, та наступної, де написано, що купець з іншого міста або чужоземець (іноземець) мають право на відшкодування боргу шляхом продажу боржника або його майна (стаття 51 Пространної Правди та двадцята Скороченої Правди), то можна помітити, що на місце “міста” автор міг спокійно поставити слово “земля”. Це навіть в якійсь мірі “згармонізувало” б ці статті, зробило б їх більш логічно впорядкованими. Чому автор не вживав вислову “своя земля”, а, натомість, вжив вислів “своє місто”? Можливо, в свідомості авторів закону Русь являла собою сукупність міст, поза якими “не було життя”. Це не значить, що для них не існувало рідної “Русі”, “Руської землі”, але ці поняття були більше туманними, якщо хочете, поетичними, ніж конкретними. На конкретному ж, життєвому рівні вживались “міста”. Це і не дивно, бо в містах, по-суті, зосереджувалось все

державне і суспільне життя. Сукупність міст являла собою державу. Поза містом не було держави. Навколишні землі в судовому відношенні підпорядковувалися місту. Цікаво, що, не вживаючи вислів “своя земля”, автори зводу законів натомість вживають вислів “чужа земля”. Це можна пояснити тим, що для них інші державні утворення уявлялися в більш загальному вигляді, ніж своя „земля міст”, для якої і писалися закони.

В 108-й статті Пространної Правди згадується міський посадник. Тут говориться, що якщо хазяїн сам знайде свого холопа в чиемусь місті і скаже про це посаднику, який цього не знав, то посадник дасть отроків, які зв'яжуть холопа. Цікаво, що в статті говориться не про “якесь місто”, а про “чиесь місто”, тобто місто, яке комусь належало. Можливо, цим “кимось” був князь.

Досить багато дослідників побачили в „Повісті минулих літ” залежні від міста округи, які вони називали „волостями”. В окремому дослідженні ми відкинули цю думку, так як вона не підкріплюється наявними джерелами [18, 46–52]. Єдине джерело, де можна якось побачити зв'язані з містом „волості” („землі”), - це Пространна Руська Правда, відомості якої відносяться в основному до XII століття. Єдина реальність замиських територій в „Повісті...” - це села, верві і погости. І лише досліджуючи ці конкретні одиниці, можна побачити взаємозв'язок міст із сільськими територіями.

Слово “село”, як вже зазначалося вище, згадується в „Повісті...” вісімнадцять разів. Іван Срезневський у своєму словнику давньоруської мови дав аж дев'ять визначень слова „село”. Отже, село - це житло, місце перебування, намет, поселення, селище, масток, поле, земельна ділянка, місце для торгівлі [26, 326–329].

Вперше літописець згадує про села, коли говорить про звичай радимичів, сіверян та в'ятичів, які влаштовували “игрища межю селы” [1, 6 зв.]. Під 947 роком літописець повідомляє, що й до сьогодні збереглось село княгині Ольги - Ольжичі. Виходячи з контексту, це село знаходилось десь на Новгородщині, куда вона відправилась встановлювати погости і оброки. Село Ольжичі згадується в літописі один раз [1, 24]. В Новгородському літописі під цим же роком повідомляється, що ще збереглися „по Днѣпру перевѣсища и села”, які вона, очевидно, теж засновувала [4, 34]. Під 980 роком автор „Повісті...” повідомляє, що був князь Володимир переможений похоттю і одну зі своїх жінок, Рогнеду, поселив на Либіді, де тепер знаходиться сільце Предславино (в новгородському літописі замість словосполучення „сельце Предславино” [3, 25 зв.] вжито вислів „селище Предславино” [4, 44 зв.]). Оскільки Предслава - жіноче ім'я, то, мабуть, і сільце було названо на

честь тієї сестри князя, яка ним володіла. Описуючи хрещення Русі, літописець каже, що стали ставити церкви “и людие на крещение приводити. по всем град и селомъ” [1, 44 зв.]. Отже, впровадження християнства здійснювалось і в селах. З цього слідує, що для Володимира, який хрестив Русь, села теж були не байдужими. От тільки невідомо, в якій мірі хрещення зачепило села.

В 1015 році Ярослав після вбивства новгородцями варягів пішов “на Рокъмъ. и седе въ дворе” [1, 53]. Хоч літописець і не називає Рокомо селом, але саме закінчення “о” вказує саме на те, що це було село. Воно знаходилось десь під Новгородом і було, напевно, замиською резиденцією Ярослава, який сидів в Новгороді. Недарма Ярослав не став розправлятися з новгородцями в самому Новгороді, а вибрав для цього це село, в яке були запрошені новгородські мужі і перебиті [1, 53]. Очевидно, що в селі Ярослав мав більшу владу і контроль, ніж у Новгороді. Село Рокомо згадується в повісті всього один раз.

Лідером за кількістю згадувань в „Повісті” виступає село Берестове. Під 980 р. повідомляється, що в сільці Берестові (в новгородському літописі - „Берестовомъ селищи” [4, 45]), яке тепер називають Берестовоє, Володимир мав 200 наложниць [1, 31 зв.]. Якщо порівняти цю цифру з кількістю наложниць в Вишгороді та Білгороді, а там їх було по 300, то можна припустити, що село Берестове було великим селищем. Це село, мабуть, знаходилось недалеко від Києва і належало Володимирі, який помер в Берестові. В ньому його було й поховано [1, 49]. Під 1051 роком, в оповіді про Печерський монастир, автор каже, що боголюбивий князь Ярослав любив село Берестове і церкву, яка була там, і багатьом попам, серед яких був пресвітер Іларіон, який ходив з Берестового на пагорб біля Дніпра молитися [1, 58]. Це ще раз засвідчує, що Берестове мало важливе значення для київського князя, який дуже дбав про своє село. З цього села починав свій шлях і майбутній митрополит Іларіон. Далі Берестове згадується під 1073 роком, коли Святослав з Всеволодом пішли проти Ізяслава, увійшли в Київ і сіли “на столе на Берестовомъ. преступивша заповедь отню” [1, 67 зв.]. Цікаво, що тут вже не вживається словосполучення “село Берестовоє”. Більше того, в Берестовому був вже князівський стіл, а отже, село Берестове за своїм значенням прирівнювалось до міста. Яке як і в минулому, воно було дуже пов'язане з Києвом, бо, кажучи про те, що брати переступили заповідь батька, який передав Ізяславу Київ, а разом з ним, напевно, і всі залежні від нього пункти, автор не відділяє Берестового від Києва. Можливо, і київський князівський двір міг тимчасово переміститися до Берестового, оскільки Святослав з Всеволодом,

хоча і увійшли в Київ, але не сіли там на столі, а сіли на столі в Берестовому. Сівши в Берестовому, вони, по-суті, володіли Києвом. В 1096 році прийшов Боняк з половцями до Києва і підпалив князівський двір в Берестовому [1, 84 зв.]. Берестове, напевно, виконувало і оборонну функцію щодо Києва, так як захищало приступи до нього. В цьому ж році половці вбили Святополкового тестя Тугоркана, якого було поховано “на Берестовом” [1, 85]. Це остання згадка про Берестове. Всього ж Берестове згадується в „Повісті...” 10 разів.

Ольжичі, Предславіно, Рокомо та Берестове були князівськими селами і, очевидно, повністю підпорядковувались своїм власникам. Два з них, Рокомо та Берестове, були заміськими резиденціями князів, тобто вони виконували ще й політичні функції. Але таких сіл було одиниці. Більшість же сільських поселень, очевидно, не були так зв'язані з владою і, принаймні для літописця, не мали такого значення. Тому про них літописець говорить в множині і переважно в контексті якихось військових подій.

Так, під 1060 роком в Новгородському літописі молодшого ізводу розповідається, що Ізяслав ходив на сосолів і обклав їх даниною, але останні „изгнаша даньники; на весну же, пришедше, повоеваша села о Юрьевѣ, и город и хоромы пожгоша, и много зло створиша” [4, 84 зв.]. Під 1078 розповідається про битву Ізяслава та Всеволода з Олегом Святославичем і Борисом В'ячеславичем біля села на Нежатиній ниві [3, 67 зв.] (очевидно, знаходилось на Чернігівщині). В 1096 році Олег наказав підпалити місто Суздаль. Після пожежі залишився тільки монастирський двір та церква святого Дмитрія, яку, за словами літописця, дав монастирю Єфрем разом з селами [1, 87]. Тут ми бачимо свідчення того, що монастирі володіли селами, які їм дарували. Це перша і остання згадка про те, що села кому-небудь давались у володіння. Під цим же роком говориться, що Мстислав, повіривши обіцянці Олега про мир, розпустив свою дружину по селам [1, 87 зв.]. Скоріше всього, під час воєнних дій дружина ставала на покорм в селах. Таким чином, села відігравали важливу функцію під час воєн.

Слід сказати, що в період набігу половців села, як найменш захищені територіальні одиниці, першими ставали об'єктами нападу. З кінця XI століття села згадуються в основному в такому контексті. В період з 1092 по 1110 рік слово “село” вживається 8 разів (з 18 в цілій „Повісті...”). В цей час, мабуть, відбувався масовий занепад сіл. Під 1093 роком літописець говорить, що в результаті нападу іногородців на Русь був “плачь великъ оу земле нашеи. и опустеша села наша. и городе наши” [1, 82]. В результаті набігів половців багато людей стали бродягами, які говорили один одному, „аще

бехъ сего города. а другии изъ сего го села” [1, 83]. Актуальними в цьому плані є слова князя Володимира, датовані 1103 роком: “И Половчинь приеха вдарить смерда стрелою. а кобылу его поиметь. а в село въехалъ поиметь жену его и дети. и все именье его возметь” [1, 95 зв.]. Очевидно, така турбота про села перед походом на половців була викликана не лише моральними переконаннями князя. Напевно, не останню роль зіграла прагматична зацікавленість селами і смердами, які „кормили” князів та їхніх мужів. Турботу про села Мономах проявляв ще в своєму „Повчанні”, де село згадується два рази. Наставляючи своїх синів, Мономах говорить, щоб ті не давали отрокам своїм вчиняти шкоди ні селам, ні посівам, щоб не стали проклинати їх [3, 80 зв.]. Коли Олег взяв в облогу Чернігів, в якому закрався Володимир, останній, пожалівши, за його ж словами, “хрестьяныхъ душъ и сель горящих и монастырь”, віддав брату Чернігів [3, 82]. Останній раз в повісті „село” згадується під 1110 роком, коли половці воювали біля Переяслава по селам [1, 98].

Князівські села мали і свою адміністрацію. В статті 22 Короткої Руської Правди згадується сільський і ратайний старости княжі, які охоронялися 12-гривенною вірою. Тут також згадується княжий рядович, який в свою чергу охоронявся 5-гривенною вірою. Очевидно, сільський і ратайний старости були управляючими на селі, яких призначав князь. Напевно, сільський староста в цілому відав князівським селом та його угіддями, а ратайний староста (від. сл. “ратай” – “орач”, “землероб”) відповідав тільки за землеробські роботи. В Пространній Правді є схожа, одинадцята, стаття, але на місці сільського та ратайного старости стоїть тивун, а вкінці статті додано: “Тако же и за боярескъ”. Дозволимо собі поставити знак дорівнює між сільським тивуном і старостою, так як це одна і та ж сама посада. Доказом цього є майже повна аналогічність відповідних статей Короткої та Пространної Правди, а також однакова віра за вбивство цих осіб. Єдине, чим доповнена дана стаття, так це словами “також і за боярських”, що говорить про те, що в бояр теж були свої старости та рядовичі, а, значить, і свої села.

Власне “село” згадується лише в одній статті Руської Правди. Ця стаття може бути логічним продовженням статті 63 Пространної Правди, в якій зазначається, що у випадку браконьєрства на землях власника, общинники повинні шукати злодія по верві, або ж сплачувати коменсацію. В статті ж сімдесятій говориться, що якщо не буде злодія, то за ним женуться по сліду. Якщо не буде сліду ні до села, ні до обозу, ті, які не відведуть від себе сліду, або відіб'ються від обов'язку гнати по сліду, платять за все. Якщо ж слід загубиться на великій дорозі, де не буде села, або ж на пустирі, де не буде ні

села, ні людей (поселення), то община за крадіжку не відповідає. Отже, тут фактично сільська община (верв) і село означають одне й те саме. В обов'язок общини входив лов й видача злочинця (який, очевидно, вкрав щось з князівського майна). За злочинця несла відповідальність уся община, тобто існувала кругова порука.

Отже, всі села Київської Русі можна поділити на 2 групи. В першу групу входять села, які мали особливий статус і опікувалися князями (боярами). Вони підпорядковувались місту, в якому сидів той чи інший князь (боярин), який управляв селами через свою адміністрацію. Могли вони бути і заміськими резиденціями князів. Деякі з них (Берестове, Рокомо) можна назвати стратегічними селами, які за своїм статусом наближалися до міст, причому не останніх. До другої належали всі інші села, яких було більшість, і які цікавили князів (бояр), напевно, лише постільки, поскільки вони давали їм данину та в яких вони могли здійснювати судочинство. Очевидно, в цих селах не було постійно діючої адміністрації, а князі, або їхні мужі, користуються перш за все правом сильного, зрідка навідували їх з метою стягнення якихось поборів, здійснення судочинства. В ці села під час військових дій князі приводили дружину на по корм.

В характеристиці давньоруської верві (інші назви – „мир”, „люди”) нас буде перш за все цікавити тільки одна сторона її сутності, а саме те, наскільки держава проникла в общину, яка поступово ставала елементом політико-адміністративної системи Київської Русі, що тільки формувалася.

Слово „мир” згадується в „Руській Правді” один раз. В статті 12 Короткої Правди говориться, що якщо хтось вкраде чужого коня, зброю або одяг, а власник вкраденого упізнає злодія в своєму миру, то він повинен взяти своє, а 3 гривні за образу (очевидно, сплачував крадіг). Верв же згадується в Руській Правді аж 12 разів. Перша її згадка міститься в дев'ятнадцятій статті Короткої Правди. Причому, тут вживається слово „вір”, і лише із змісту статті можна зрозуміти, що мова йде про общину – верв. Стаття передбачає плату „вірного” тією вервою, в якій буде лежати тіло навмисно вбитого огнищанина, якщо люди не шукають вбивцю (в попередній статті віру в розмірі 80 гривен сплачує вбивця, а люди нічого не платять). Перша ж згадка власне „верви” міститься в статті 3 Пространної Правди. Зміст статті: якщо хтось вб'є княжого мужа, а верв не шукає злочинця, то за нього платять віру у розмірі 80 гривен члени тієї верви, на території якої знайдуть вбитого. А у випадку вбивства простолюдина верв сплачувала князю 40-гривенну віру. Цікаво, за що могли вбивати огнищанина або ще якогось „княжа мужа” члени верви? Можливо, вони були члена-

ми князівської адміністрації, яка намагалася „підім'яти” під себе общину.

Вищенаведені статті вказують на залежність верви від князя, принаймні в законодавчому та судовому плані. На общину поширювалися закони, встановлені князем. У відносинах з князем верв виступала як єдиний організм. Князь запитував лише з усієї верви. У верві частково існувала кругова порука, оскільки у випадку відсутності пошуку злочинця всі члени верви сплачували князю віру. Якщо ж общинники знаходили злочинця, то, напевно, більша частина віри стягувалася лише з нього. Цікаво, що у справі слідства злочину верв була цілком самостійною: вона могла розслідувати справу, або не розслідувати її, називати злочинця, або не називати. Це, очевидно, залежало від особи злочинця та від інтересів самої общини.

В статті 4 мова йде про „дику” (спільну) віру, яку верв сплачує з розстрочкою, тому що платить без злочинця. Але якщо злочинець знаходиться у верві, то верв повинна допомагати злочинцю, і теж сплачувати дику віру, тому що злочинець „прикладується” до верви (зв'язаний з нею круговою порукою). Але спільна виплата стосується тільки 40-ка гривен, а головництво (виплата родичам вбитого) сплачує сам злочинець. Що стосується віри в 40 гривен, то злочинець платить стільки, скільки припадає на його частку. Але на таких умовах, тобто за допомогою верви, до якої він прикладується вірою, він платить тільки в тому випадку, якщо скоїв злочин в сварці або на бенкеті відкрито (ненавмисне вбивство). Таким чином, дика віра сплачувалася тоді, коли злочинця не було знайдено (можливо, община сама не захотіла його видати) та коли він здійснив ненавмисне вбивство. Стаття засвідчує міцні зв'язки між общинниками всередині верви та кругову поруку між ними. В наступній, п'ятій, статті говориться про розбій без „свади” (причини). У такому випадку люди за розбійника не платять, але видають його з дружиною та дітьми на „поток” (арешт) і „разграбление” (конфіскація майна). Конфісковане майно, очевидно, йшло в князівську казну. Стаття шоста стосується тих, хто не „вложиться” в дику віру, тобто не захоче (не зможе) внести свою частку у виплаті спільної („дикої”) віри. У такому разі люди (члени верви) не повинні йому допомагати, а він сам усе сплачував. Отже, на території верви жили люди, не зв'язані з нею з якихось причин круговою порукою. Це могли бути або заможні, або бідні люди, які, в першому випадку, не хотіли, а, в другому, не могли сплачувати частину дикої віри. Це може свідчити про те, що монолітність общини порушувалася. М.М. Тихомиров вважав, що стаття може свідчити і про те, що верв не зобов'язана була платити за тих, хто жив на її території, але не був з нею зв'язаний [29, 89]. Але можливе й те,

що дана стаття встановлювала своєрідну кару для тих, хто своєю відмовою сплатити частку дикої віри позбавляв князя прибутку. У такому випадку дана стаття не роз'єднувала, а навпаки, призводила до згуртування общини.

В п'ятнадцятій статті Пространної Правди зазначається, що верв не платить віру за кістки і труп невідомої людини, знайденої на її території. В статті 23 Скороченої Правди говориться, що верв повинна шукати злодія, який вкрав бобра, розламав борт, або посік дерево на межі, а (або) сплатити 12 гривень продажі. Очевидно, стаття захищала власність князя (боярина) від посягань на неї общинників.

Регламентация певних сфер життя членів верви свідчить про те, що остання знаходилась під юрисдикцією князя, а, отже, була залежна від нього в законодавчо-судовій сфері. Нагляд за дотриманням законів та виконання передбачених ними покарань вимагали наявності певної адміністрації зі сторони князя, яка, очевидно, повинна була контролювати деякі сторони життя общинників. Це в свою чергу призводило до деякого „одержавлення” общини, часткового перетворення її на підконтрольну територіально-адміністративну одиницю руської держави. Що ж стосується соціальної суті верви, то в Руській Правді не простежується фактів, які вказують на її „патронімість”. Це однозначно була община, яка поєднувала родові й сусідські ознаки.

І, нарешті, остання адміністративно-територіальна одиниця Київської Русі, погост, в „Повісті минулих літ” згадується всього-навсього три рази. Під 947 повідомляється, що „иде Ольга к Новугороду. и оустави по Мъсте. погосты и дань . и по Лузе погосты и дань и оброки. и ловища ея суть по всеи земли. и знамения и места и погосты” [1, 24]. Цікаво, що в аналогічному випадку, коли Ольга йшла по підкореній Дrevлянській землі, „оуставляючи оуставы и оуроки”, збереглися „становища ея и ловища” [3, 17]. Як бачимо, у першому випадку погости йдуть поряд із встановленням данин та оброків. Скоріше всього, тут вони були пунктами для збору цих стягнень. Що стосується випадку з Дrevлянською землею, то тут становища (згадуються один раз) виконували дещо іншу функцію. За І.І.Срезневським, „установити” означає „водворить порядок” [26, 1275], а „установ” може означати сукупність правил, законів [26, 1278]. Отже, становища, на відміну від адміністративно-фінансових центрів – погостів, могли служити насамперед справі політичного підкорення Дrevлянської землі. Тобто були більше адміністративно-політичними центрами.

Під 1071 роком повідомляється, що під час неврожаю в Ростовській області з'явилися два волхви з Ярославля, які, прийшовши в той чи інший погост, стали викривати „лучшыя

жены”, які нібито приховували залишки врожаю [1, 65]. На відміну від першого згадування, тут погост виступає в дещо іншому значенні, і може означати перш за все поселення, общину, селище, так як в ньому вже мешкають, очевидно, на постійній основі, ті чи інші жителі. Можливо, з часом погости перетворилися з пунктів збору данини на постійні поселення, а можливе й те, що паралельно існували два види погостів. На жаль, епізодичність даних не дозволяє нам щось стверджувати з цього приводу.

Востаннє погост згадується під 1116 роком. Цього року, як пише літописець, Мстислав Володимирович разом з новгородцями і псковичами ходив на Чудь і взяв їхнє місто Медвежу Голову, а також багато погостів [1, 106]. Випадок взагалі не дозволяє нам говорити про те, що конкретно під „погостом” мав на увазі автор „Повісті...” в цьому випадку.

У кінці спробуємо реконструювати, наскільки це дозволяють джерела, адміністративно-територіальну структуру Київської Русі IX – початку XII ст., перш за все на рівні малих територіальних одиниць. Отже, найбільшою політико-адміністративною одиницею була князівська волость (володіння). Вона включала всі ті складові, які в тій чи іншій мірі знаходились у сфері впливу князя, що уособлював політичну владу. Головним елементом волості був „столий град”, в якому сидів князь-волоститель. Саме з цього града і виходили всі видимі та невидимі нитки державного управління, якими „зшивалися” воедино всі складові частини волості. Головному місту перш за все підпорядковувалися пригороди, в яких сиділи посаджені великим князем ставленики (його сини, бояри та ін.). Місто як політичний організм було самодостатнім явищем зі своїми специфічними законами та управлінським апаратом. Джерела не дозволяють говорити про наявність у міста якоїсь округи – волості (принаймні для IX–XI ст.), яка адміністративно була йому підпорядкована. Якщо така округа й існувала, то вона була настільки злита з городом, що літописці її окремо не відділяли від міста. Тобто град як суб'єкт політико-адміністративної системи Русі виступав монолітним явищем. Якщо і є сенс говорити про округи, то тільки про такі, які виступали у формі конкретних територіальних одиниць, що оточували місто, або знаходились на віддалі від нього. Такими одиницями виступали села, верви та погости. Ступінь залежності сіл від столичних gradів та пригородів був різним. Одна, менша, їхня частина, безпосередньо підпорядковувалась князям (боярам), що мали в селах свою достатньо структуровану адміністрацію. Очевидно, ці села розташовувалися поблизу великих міст. В деяких з них були наявні навіть заміські князівські столи. Більшість же сіл, розкиданих на великих просторах Русі, менше залежали від кня-

зів (бояр) і, очевидно, не мали постійно діючої князівської чи боярської адміністрації. Але, напевно, й їх не оминала увагою державна влада, зацікавлена у здійсненні на їхній території судочинства та зборах різного виду стягнень (вір). До того ж, під час воєн ці села могли приймати дружину на „покорм“, а то й просто виступали об'єктами грабежу князівської влади, яка нерідко виступала з позиції права сили. Село могло включати одну або декілька сільських общин-вервей. На відміну від сіл, вони були не територіальними, а більше соціальними громадами. Князівській владі верви підпорядковувались у деяких сферах законодавства та судочинства. Для нагляду за виконанням закону та для здійс-

нення судочинства у вервах могла бути присутньою (на постійній чи непостійній основі) князівська адміністрація. На перших етапах розвитку державності князівська влада з метою підпорядкування сільських околиць, перш за все північних районів Русі, засновувала пункти для збору данин та оброків – погости. Згодом вони могли перетворитися в общинні центри, тобто стати невід'ємною складовою „одержавлених общин“, а то й самими цими общинами. Зв'язок між територіальними елементами політико-адміністративної системи Київської Русі IX – початку XII століття був досить неміцним та місцями фрагментарним, що, зрештою, відповідало політичній специфіці тогочасної епохи.

1. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – СПб.: Издательство Императорской археографической комиссии, 1908. – Т.2. – 938 стлб.
2. Краткая Русская Правда // Тихомиров М. Н. Пособие для изучения Русской Правды. – М.: Издательство Московского университета, 1953. – С. 75 – 87.
3. Лаврентьевская летопись. Повесть временных лет // Полное собрание русских летописей. – Л.: Издательство АН СССР, 1926. – Т.1. – Вып.1. – 286 стлб. /96 л./
4. Новгородская первая летопись младшего извода // Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1950. – С. 101–427 / Л. 28-101/.
5. Пространная Русская Правда // Тихомиров М. Н. Пособие для изучения Русской Правды. – М.: Издательство Московского университета, 1953. – С. 87 – 113.
6. Сокращенная Русская Правда // Тихомиров М. Н. Пособие для изучения Русской Правды. – М.: Издательство Московского университета, 1953. – С. 113 – 120.
7. Багалей Д.И. Русская история. – М., 1914. – Т. 1. Княжеская Русь.–513 с.
8. Воронин Н.Н. Древнерусские города. – М. – Л.: Издательство АН СССР, 1945. – 106 с.
9. Воронин Н.Н. К истории сельского поселения феодальной Руси. Погост, слобода, село, деревня // Известия ГАИМК. – Вып. 138. – Л., 1935. – С. 20 – 36.
10. Горемыкина В.И. Об общине и индивидуальном хозяйстве в Древней Руси // История СССР. – 1973. - №5. – С. 128 – 145.
11. Греков Б.Д. Большая семья и вервь Русской Правды и Полицкого статута // Греков Б. Киевская Русь. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – С. 647 – 661.
12. Греков Б.Д. Крестьяне на Руси. С древнейших времен до XVII века. – М.: Издательство АН СССР, 1952. – Кн.1. – 536 с.
13. Греков Б.Д. Феодальные отношения в Киевском государстве. – М. – Л.: Издательство АН СССР, 1935. – 137 с.
14. Затыркевич М.Д. О влиянии борьбы между народами и сословиями на образование Русского Государства в домонгольский период. Главы IV – VIII // ЧОИДР. – 1873. – Кн. 2. – С. 107 – 306.
15. Кизилов Ю.А. Спорные вопросы истории древнерусского феодализма // История СССР. – 1973. - №5. – С. 146 – 165.
16. Кореневский Н. Черты до-государственного быта русских славян и начало русского государства // Русская история в очерках и статьях / Под ред. М.В. Довнар-Запольского. – М.: Московское Учебное Книгоиздательство, 1912. – Т.1. – С.182 – 192.
17. Косвен М.О. Семейная община и патронимия. – М.: Издательство АН СССР, 1963. – 220 с.
18. Мателешко Ю.П. Землі і волості „Повісті минулих літ”: спроба подолання кабінетних стереотипів // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції „Дні науки – 2006”. Том 20. – Історія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. – С. 46 – 52.
19. Рапов Ю.М. Была ли вервь «Русской Правды» патронимией? // СЭ. – 1969. - №3. – С.106 – 117.
20. Рожков Н.А. Город и деревня в русской истории (Краткий очерк экономической истории России). Изд. 4-е. – Петроград: Книгоиздательство В.С. Клевцова, 1919. – 128 с.
21. Романов Б.А. Изыскания о русском сельском поселении эпохи феодализма // Вопросы экономики и классовых отношений в Русском государстве XII – XVII вв. – М. – Л., 1960. – С. 341 – 375.
22. Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII – XIII вв. – М. Наука, 1982. – 592 с.
23. Рычка В. М. Формирование территории Киевской земли (IX – первая треть XII в.) – К.: Наукова думка, 1988. – 124 с.

24. Седов В.В. Сельские поселения центральных районов Смоленской земли (VIII – XV вв.) // *Материалы и исследования по археологии СССР*. - №92. – М.: Издательство АН СССР, 1960. – 159 с.
25. Соловьев С.М. История России с древнейших времен. Русь изначальная. – М.: ООО „Издательство АСТ“; Харьков: Фолио, 2001. – Кн. 1. – 944 с.
26. Срезневский И.И. Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам. – СПб, 1912. - Т.3. (Р – Я).
27. Тимошук Б.А. Восточнославянская община VI – X вв. н.э. – М.: Наука, 1990. – 192 с.
28. Тихомиров М.Н. Древняя Русь. – М.: Наука, 1975. – 432 с.
29. Тихомиров М. Н. Пособие для изучения Русской Правды. – М.: Издательство Московского университета, 1953. – 192 с.
30. Толочко П.П. Город и сельскохозяйственная округа на Руси в IX – XIII вв. // *Древние славяне и Киевская Русь: сборник научных трудов*. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 115 – 124.
31. Фроянов И.Я. Киевская Русь: очерки социально-политической истории. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1980. – 256 с.
32. Фроянов И.Я. Киевская Русь: очерки социально-экономической истории. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1974. – 160 с.
33. Фроянов И.Я. Семья и вервь в Киевской Руси (По поводу статьи Ю.М. Рапова) // *СЭ*. – 1972. – №3. – С. 90 – 97.
34. Черепнин Л.В. Русь. Спорные вопросы истории феодальной земельной собственности в IX – XV вв. // Новосельцев А.П., Пашуто В.Т., Черепнин Л.В. Пути развития феодализма. – М.: Наука, 1972. – С. 126–251.
35. Юшков С. В. Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі. – К.: Видавництво Академії Наук УРСР, 1939. – 210 с.

SUMMARY

GRAD, SELO, VERV, POGOST AS COMPONENTS OF POLITIC – ADMINISTRATIVE SYSTEM KIEV RUS IX - BEGINNING XII OF CENTURY

Mateleshko J. (Uzhhorod)

In the article, on the basis of written sources, the attempt is made to analyse a grad, selo, verv and pogost as components of politic-administrative structure Kiev Rus IX - beginning XII of century. The author, as far as it the sources allowed, has revealed connection, which existed between these units, interaction between them, and also the degree of influence of those factors (main among which is princely authority), which connected the named elements in one whole. For the greater objectivity in research come to light all cases of mentions of appropriate units (basically come to light villages, vervs and pogosts) in sources, the appropriate analysis is carried out.